

*Инж. Љубо ПАВИЋЕВИЋ, виши научни сарадник
Завод за унапређивање пољопривреде — Титоград*

Прве пољопривредне школе у Црној Гори*

Прва пољопривредна школа у Црној Гори основана је 1875. године у Даниловграду. Отворена је и почела радити 13. маја. Звала се: „Књажевска црногорска земљодјелска школа“ а била је под непосредним надзором Просвјетног одјељења Сената на Цетињу. Припреме за њено оснивање почеле су још претходне, 1874. године. Те године је „Глас Црногорца“ у броју 36. од 16. септембра објавио следеће обавјештење:

„Наша Влада увидјела је потребу оснивања земљодјелске школе и сада смо у стању са особитом радошћу јавити да је наш свијетли Господар одлучио да се идућијем прољећем отвори земљодјелска школа... Нужне припреме за ову школу већ су предузете, а мјесто јој је одређено у Даниловграду у Брдима, које и јесте најзгодније, јер не само да је то такорећи средина наше отаџбине, него су тамо одмах и пространа и плодна поља бјелопавлићка, на која ће сјеме из ове благодатне школе прво пасти и која могу и морају постати изобилном житницом Црне Горе.

Осим напреднога обрађивања земље, рашириће ова школа у народу наук о гојењу и његовању стоке, којом смо богати. Виногради наши рађају више лоу природи него ушљед рада око њих. Особита каквоћа нашега вина, нарочито црмничкога губи много од овога својства јер га не умијемо ни радити ни држати. Школа ова упутиће нас и у томе и ми ћемо имати и више и бољег вина, што ће нам и користи више донијети. Укратко, земљодјелска школа научиће и усавршиће нас у нашијем досадашњијем радовима и она ће нас упутити на друге које смо ми до сад из незнања или напустили или их ни предузимати нијесмо могли.“

Судећи према цитираном обавјештењу, ова школа је била општега смјера, јер се имала бавити не само унапређивањем биљне него и сточарске производње.

Петнаест дана касније, 30. септембра, објављен је такође у „Гласу Црногорца“ конкурс за управника Школе, према коме је

* Поводом двадесетогодишњице оснивања прве пољопривредне школе у Црној Гори.

кандидат, поред осталог, морао добро познавати наш језик и имати завршену високу пољопривредну школу и потребно искуство у пољопривредној пракси (1).

На конкурс је био изабран др Ђорђе Радић, родом из Војводине, који је тада био професор Земљодјелско-шумарске школе у Пожаревцу. Он је био „стручњак одличне спреме и дугогодишњег искуства“ и један од најистакнутијих људи наше пољопривредне струке у то вријеме, који је имао посебне заслуге за организацију и рад пољопривредних школа и развитак пољопривредног образовања уопште у Србији и Војводини у другој половини деветнаестог вијека. „Ми се радујемо да је управа ове Школе дошла у тако искусне руке“ писао је „Глас Црногорца“ од 10. марта 1875. године.

Школа је отворена на свечан начин, уз присуство великог броја грађана и мјесних власти из Даниловграда и његове околине. Том приликом је управник школе др Радић пред окупљеним народом и ученицима у свом поздравном говору, бираним ријечима, истакао значај који ће ова школа имати за Црну Гору и њену пољопривреду, а окружни начелник Радовић приредио је у част њеног отварања свечани пријем (2).

Народ је са великим задовољством дочекао и поздравио отварање ове школе. Сматрао ју је као установу која ће га поучити и помоћи му истински у многим питањима његова живота и рада. Стога је и одзив кандидата за упис у њу био велики. Међутим, с обзиром на прилично ограничене могућности смјештаја и наставе у Школи, било је уписано свега 18 ученика, од којих су 12-орица били државни питомци а остали су се школовали о свом трошку.

Немамо сигурних података о томе гдје је ова школа била лоцирана. Међутим, према Пајевићу (7), налазила се на лијевој страни Зете, а то би највјероватније могло бити код манастира Ждребаоника.

Први течај је завршен 15. јула а љетњи распуст је трајао до 14. септембра. За вријеме распуста било је обавезно по 5 ученика да ради наизмјенично по недјељу дана у башти Школе.

Међутим, и поред опсежних припрема за оснивање и почетак рада ове школе и великих нада које су се у њу полагале, она је, на жалост, била веома краткога вијека. Постојала је свега годину дана. Због честих сукоба на границама према Турској и ослободилачкога рата 1876. и неколико наредних година, она је морала прекинути рад. Према Пајевићу (7) „Голема дворана ове ратарске школе, као и све њене друге одаје, претворене су сада у болницу, јер јој сви ђаци одоше на бојна поља“.

Управник Школе Радић је послје престанка рада Школе био премјештен на Цетиње, гдје је у Сенату вршио извјесне административне послове, све док није истекао уговор између њега и Сената, тј. до прољећа 1878. године, а тада се поново вратио у Земљодјелско-шумарску школу у Пожаревац (10).

Осамнаест година касније, 20. фебруара 1893. год., основана је у Подгорици — данашњем Титограду — нова пољопривредна школа. Била је под надзором Министарства просвјете на Цетињу а звала се: „Књажевска црногорска земљодјелска школа“, као и прва. Она је била дужега вијека. Постојала је шест година. Школовање је у њој било трогодишње а лохађале су је двије генерације ученика.

Међутим, и поред тога што је период постојања и рада и ове школе био сразмјерно кратак и што се у њој школовао ограничен број ученика, њен утицај на развитак пољопривреде у Црној Гори био је велики. Сама њена појава, организација, обим и карактер рада у оно вријеме, с обзиром на стање и степен развитака на којему се наша пољопривреда тада налазила, била је од великога и посебнога значаја.

Идеја о оснивању ове школе дошла је као посљедица општих напора који су чињени у то вријеме ради унапређивања пољопривреде и осталих грана привреде у Црној Гори, која је послје ослобођења Никшића, Спужа, Подгорице, Колашина, Бара, Улциња и других мјеста била знатно проширена и добила сразмјерно плодна пољопривредна подручја, а свакако и као посљедица оснивања и рада сродних пољопривредних школа у Србији и другим нашим земљама. Уз то је био настао нешто дужи период мирнога развитака и изградње земље, а пошто је пољопривреда, и поред своје неразвијености, представљала и тада главну грану привреде у нас, требало је предузимати одређене мјере које би што више утицале на њен даљи развитак.

Школа је основана у Подгорици, због тога што се налазила не само у средишту базена Скадарског језера него и већег дијела Црне Горе, а посебно Зетскобјелопавлићке равнице, те је представљала стварно за то, поред Даниловграда, најповољније мјесто у земљи. „Заокружена је унаоколо пространим равним пољанама које су данас од људскога нерада, а још више од немилоснога сјевера, готово све опустјеле. Она је најзгодније мјесто за примјеран земљодјелски рад, а најљепше и најблагородније поље за корисну народну поуку“ — истиче се у годишњем извјештају о раду ове школе за 1893. год.

Школа је отворена на веома свечан начин, уз присуство великог броја грађанства из Подгорице и њене околине, а посебно изасланика краља Николе и владе — министра војног Војводе Илије Пламенца.

Том приликом су пред скупљеним народом и ученицима одржали свечане поздравне говоре краљев изасланик војвода Пламенца и управник школе проф. Филип Јерговић, у којима су истакли „велики значај и улогу коју ова школа може донијети нашој земљи и нашем народу“.

„Надајући се у труд и пожртвовање наставника ове школе, могу вас већ унапријед увјерити да ће, поред брижљивог васпитања ове дјце, њен рад добријем плодом уродити, јер ми по-

ред доста оскудног земљишта у нашој отаџбини немамо ни тијех снага које би умним својим радом и разумним поучавањем довели народ до тога да умije оцијенити оно што му је боље и корисније и што га, поред признатог нам јунаштва, може учињети имућнијим и богатијим“ — рекао је војвода Илија Пламенац.

Проф. Јерговић је у свом излагању истако, одмјереним ријечима, значај ове школе који ће она имати не само у васпитавању и стручном образовању својих ученика него такође и на унапређивању пољопривреде у Црној Гори. Нагласио је, уз то, корисно искуство које са оваквим школама имају неке друге европске земље а такође и видну улогу науке, посебно неких природних наука, чије је свестрано познавање већ постало у свијету темељ и основа свакога разумнога рада на унапређивању пољопривреде. Завршио је сљедећим ријечима:

„Наука је како свуда, тако и у земљодјелству преовладавала. Зато се, ето, подижу школе да се народу даде прилика да не застане на оном степену на којему га је свијетло живота затекло. Зато се је основала и ова земљодјелска школа, да се и ми, као и остале напредније државе, користимо њеном науком и да на њој подигнемо наше доста оскудно благостање.

„Дјеца ова која су данас у ову школу улегла радосно ће се сјећати овога дана када су примљена у овај Завод и они ће разносити оно сјеме науке што га овдје буду убрали по свој земљи, а народ, одушевљен њиховом науком и њиховим примјером, благосиљаће њихов рад. .“ (3)

Школа је имала свој статут којим су били одређени карактер и задатак Школе, а такође и поступак око примања ученика, начин њиховог живота и рада, трајање, средства и облик наставе, одржавање испита, број и састав особља, имовина школе итд.

Настава је трајала три године. Школска година је почињала 1. фебруара а завршавала се 1. децембра. У школу се примао из сваке нахије најмање по један ученик, који није смио бити млађи од 13 нити старији од 20 година, а од школске спреме морао је имати најмање свршену основну школу. У школи су ученици имали бесплатан стан и храну, а у случају болести и љекарску његу.

Поред ових ученика, Школа је могла примити и један број ученика који је био вољан да се школује о свом трошку, а који је био унапријед одређен за сваку годину посебно.

Настава је била теоријска и практична. Теоријска настава се одржавала три часа дневно а састојала се из сљедећих предмета: „Закон божји, Српски језик, Географија и историја Срба, Рачун и геометрија, Земљомјерство, Природне науке: зоологија, ботаника, минерологија, физика и хемија; Земљодјелство, Ливадарство, Повртарство, Воћарство, Виноградарство и подрумарство, Сточарство, Свиларство, Пчеларство, Основи марвеног љекарства, Основи шумарства, Пољопривредно рачуноводство и Наука о чувању здравља“.

У првој години су предавани претежно општи предмети, у другој предмети из области ратарства и воћарства, а у трећој из сточарства и виноградарства са подрумарством.

Практична настава је обухватала „обављање свих пољских радова без разлике, обрађивање, кресање и навртање воћака и лоза, прављење и његовање вина, печење ракије, прављење сапуна, масла, сира итд., кушање вина, испитивање земље, мастике, вина и млијека; руковање пољопривредним оруђем и машинама, рационално гајење свилене бубе и пчела и употреба мјерачких справа“ (4).

За практичан рад је било предвиђено такође најмање три часа дневно, а уколико би наступили неки сезонски послови чије се обављање није могло одлагати, онда се читаво радно вријеме проводило на тим пословима, а теоријска настава се изводила касније, кад ти послови прођу. Свака операција у практичном раду претходно је била добро објашњена и приказана ученицима, а приликом њеног извођења сваки је од њих водио писане бјешке о важнијим запажањима у свом дневнику, те се је о њима, по обављеном послу, заједнички расправљало са предметним наставником.

За све вријеме постајања Школа је радила без икаквог застоја или прекида. На крају сваке школске године ученици су полагали испите из предмета које су у току године учили, а испити су били јавни и на вријеме обзнањени у цијелом школском округу, како би им могао присуствовати свако ко је за њих био заинтересован. Одржавани су обавезно у присуству владиног изасланика.

На крају школовања сваки ученик који би за вријеме школовања показао одличан или врло добар успјех у учењу, а одликовао се добрим владањем, уљудношћу и дисциплином, добијао би као награду за такво учење и владање дарове који су се обично састојали у приплодној стоци, пољопривредном алату или машинама, стручним књигама, инструментима и другоме.

За објашњење теоријске наставе и усавршавања ученика у практичном раду Школа је имала: школски расадник, збирку алата и пољопривредних машина, хемијску лабораторију, подрум, запат приплодне стоке, пчелињак, гојилиште свилене бубе, збирке минерала, биљака, сјемена, инсеката и друго.

Према подацима из извјештаја о раду Школе школски расадник је имао укупно шест и по рала земље, а био је подијељен на неколико дијелова. Један дио је служио за ратарске огледе. Посебна пажња у овој грани била је посвећена биљкама за исхрану стоке, у првом реду луцерки, која се тек 1879. год. почела гајити код нас (8), а затим биљкама *Anthyllis vulneraria*, *Medicago lupulina* и *Lotus corniculatus*. Са гајењем *Lathyrus silvestris* Wagneri и *Poligonum sachalinense* добијани су негативни резултати, мада су ове биљке раније препоручиване као веома отпорне пре-

ма суши. Проучаване су даље, што је од посебнога значаја, и разне смјесе граминаеа и легуминоза ради утврђивања најбољих комбинација за подизање вјештачких ливада.

На овом дијелу су гајене и различите сорте жита, у првом реду пшенице и кукуруза, и то, с једне стране, ради упознавања ученика са њима а, с друге, ради упоредног сортног испитивања, чему је био циљ проналажење и утврђивање најбољих сората ових култура за рејон Зетскобјелопавлићке равнице. Тражене су у првом реду родније и квалитетније сорте од домаћих а, уз то, и оне које раније стасају понајвише ради што већег избјегавања негативног дејства суше на ове културе, а код пшенице и напада житног пивца (*Anisoplia austriaca*) који је редовно нападао ову културу у фази млијечног зрења и наносио јој велике штете.

Уколико би се овим огледима добиле ране сорте пшенице и кукуруза, и ако би се ове културе и даље гајиле у уобичајеном двопољном плодореду, било би тада могуће, поред истакнутих предности, у рејону Зетскобјелопавлићке равнице добијати двије жетве са исте површине у току једне године. Ово је врло значајна и веома интересантна констатација, да су од стране ове школе, још у оно вријеме предузимане одређене програмске мјере научноистраживачког карактера, којима је био циљ добијање двије жетве са истих површина у току једне године у овом рејону производње.

Огледи са пшеницом дали су негативне резултате. Домаће сорте су се показале боље од страних 14 сората енглеске пшенице. „Вазда их је и у приходу и у порасту надмашивало домаће сјеме“ (4).

Међу сортама кукуруза нађене су, међутим, двије сорте родније и раностасније од домаћих сората а посебно се показао добар „секлерски кукуруз“ који је за наш крај скоро понајбољи јер приспијева раније од сваког другог (4).

Сјеме ових сорта дијељено је сељацима из околних села бесплатно, као и сјеме луцерке, дувана и неких других биљака, а такође и нека средства за заштиту биља са упутствима за њихову употребу.

У расаднику су гајене у мањем обиму и разне врсте поврћа. У овој грани производње Школа је постигла значајне успјехе јер је раније била позната овдје само производња „лука, зеља, кртоле, паприке, патлиџана и бамије, а данас и најмањи комадић зграде засијан је овуда лијепом главатом салатом, одабраним врстама пасуља и грашка, врло укусним црвеним патлиџанима, свакојаким купусом, ротквицама, краставцима итд.“ (4). За производњу расада Школа је имала своје клијалиште. Ради унапређивања ове гране, сваке су године још дијељене произвођачима у околини мање количине одабраног сјемена или расада неких врста поврћа, које су овдје имале већи значај.

Један дио расадника био је намијењен за воћарство. У њему се налазило сјемениште, растило и више стотина високих и

ниских воћних стабала разних врста. Воћне саднице су продаване народу по врло приступачној цијени, а калем-гранчице су даване бесплатно.

Истиче се за овај „сушни и вјетровити“ рејон предност ранога воћа а посебно трешања, вишања, кајсија, бресака, бадема, раних јабука и крушака. Посебна пажња је била посвећена гајењу дудова, ради држања и гајења свилене бубе. За касно воће су прилике овога рејона сасвим неповољне. Но, и поред тога, ради обуке ученика и добијања калем-гранчица које би се давале произвођачима из сјеверних рејона Црне Горе, гајило се и понеко стабло каснога воћа.

Посебно мјесто и значај у расаднику имао је дио намијењен виноградарству. У њему је био подигнут сортиментски виноград са око 20 сората „фине јевропске лозе“ ради проучавања ових сората и одабирања између њих најпогоднијих за наше услове производње, а такође и ради упознавања ученика са њима. Поред њега се налазио виноград са домаћом лозом у којему су се ученици обучавали у раду око гајења и заштите винове лозе, и један мали виноград засађен калемљеном двогодишњом америчком лозом. Највећу површину заузимао је матичњак америчке лозе у којему је гајено 5 сората „за које се је нашло да ће на основу хемијских анализа изведених на земљишту из свију виноградних предјела Црне Горе најбоље напредовати у нашим крајевима и то: *Riparia tomentosa*, *Riparia glabra*, *Rupestris*, *Solonis* и *Berlandieri*“ (4). Све су ове сорте изведене из материјала који је црногорска влада била добила из Француске, а њихово је гајење имало за циљ, поред обуке ученика, и проучавање њихових особина, како би се могло на вријеме интервенисати у случају појаве филоксере у нашим виногорјима. Штавише, био је утврђен и тачно одређен план за која се виногорја која америчка лоза препоручује као подлога. По овом плану биле су одређене: за Бемовско — *Rupestris*, за Дољане — оцједне положаје *Rupestris*, а влажне *Riparia tomentosa*, за Бери — оцједне положаје *Riparia glabra*, а влажне *Solonis*, за Зету — *Rupestris*, за Ждребаоник — *Berlandieri* или *Rupestris*, за Дреновштицу — оцједне положаје *Riparia glabra* а влажне *Solonis*, за Шобајиће — *Solonis*, за Годиње — *Solonis*, за Глухи До — *Riparia glabra*, за Бар — оцједне положаје *Rupestris* а за влажне *Solonis*, за Мркојевиће — *Berlandieri*, за Улцињ — *Riparia glabra* и за Жупу цеклинску за оцједне положаје *Riparia tomentosa* и за влажне *Solonis*.

Ово је био за то вријеме веома значајан стручни план за одбрану и унапређивање нашег виноградарства. Међутим, до његовог остварења није дошло, јер се филоксера у неким од тих виногорја појавила знатно касније.

Како се ова школа бавила и питањима шумарства — као и друге ондашње пољопривредне школе у Србији и у другим нашим земљама — у овом расаднику је био одређен један дио површина и за производњу шумских садница. Сматрало се да се го-

лети на нижим положајима Црне Горе могу најуспјешније пошумити садницама *Pinus halepensis*, *Pinus pinea* и *Pinus pinaster*, а на вишим са *Pinus austriaca*, па су се у већем броју и производеле једино саднице ових врста. У почетку су се саднице његовале у расаднику а потом су преношене и сађене на стално мјесто. Пошто се овај начин садње показао превише скупим и спорим прешло се на систем садње сјемепа на сталном мјесту пошто су претходно за то извршене потребне припреме. Овај се начин садње показао успјешнијим и знатно јефтинијим.

Збирка алата и пољопривредних машина садржавала је углавном ситни алат који је претежно потребан за воћарско-виноградарске и ратарске послове: оруђа за обраду земље, каленмарски алат, прскалице, косачице и друго, а поред тога и неке веће пољопривредне машине: тријер, пресе, круњаче итд. Збирка је служила у првом реду за одређене пољопривредне радове у пољу и обучавање ученика, а поред тога, и за очигледну пропаганду пољопривредне механизације на селу.

Хемијска лабораторија имала је опрему која је тада била потребна за обављање основних хемијских анализа земљишта и пољопривредних производа, а које су биле предвиђене наставним планом и програмом Школе (вина, млијека, уља, ракије итд. а, поред тога, и минералних ђубрива).

Подрум је такође имао опрему која је била потребна рационалном подрумарству за прављење, његовање и бистрење вина, а такође и печење ракије. У њему су прављена црна, бијела и петиотизирана вина од којих су боља чувана за дужи период, како би се могао оцијенити њихов квалитет у вези са њиховим старењем.

За обучавање ученика из области сточарства Школа је имала моделе неколико раса говеда и коња, анатомске препарате домаћих животиња, збирке вуне енглеских, шпанских и домаћих оваца, лијепе слике свих врста стоке итд., а за практичну обуку у гајењу, исхрани и његовању стоке у школској штали — и запат крава домаћег соја, пар домаћих коња и чопор енглеских свиња црне и бијеле расе. Поред обуке ученика, ове су животиње гајене и ради ширења њиховог потомства у ближој и даљој околини Школе.

Школа је посебну пажњу посвећивала баш унапређивању ове гране, јер је сточарство у то вријеме било, и поред великога значаја који је имало у цјелокупној народној привреди, веома заостало и недовољно продуктивно. Требало је сагледати и проучити могућности његовога унапређивања у цјелини и предложити стручне и научне основе на којима би се, према утврђеном програму, постепено предузимале конкретне мјере за његово побољшавање. Школа није имала снаге да то сама уради. Међутим, баш у то вријеме јавља се срећна околност: 1895. год. обратио се црногорској влади проф. сточарства на Универзитету у Кракову, а касније у Бечу др Л. Адамец са молбом да може пос-

жетити Црну Гору ради проучавања њеног сточарства. Влада је радо прихватила ову понуду проф. Адамеца и одобрила његов долазак у Црну Гору, а он се обавезао да ће влади поднијети извјештај о стању и приликама сточарства у Црној Гори и предложити мјере које треба предузети ради његовог унапређивања.

Проф. Адамец је у љето те године дошао у Црну Гору. Он је у пратњи директора ове школе проф. Јерговића за 21 дан пропутавао Црну Гору и упознао се, колико је за то вријеме било могуће, са стањем и приликама сточарства у њој. Након тога је влади на Цетињу о томе поднио опсежан извјештај и предложио основне мјере за унапређивање ове гране.

Гледиште проф. Адамеца о унапређивању сточарства у Црној Гори и предложене мјере, усвојили су надлежни државни фактори у цјелини, а школа их је, у границама своје могућности, унијела у програм свога рада.

Према овом гледишту, наше домаће говече требало је оплемењавати, поред узгоја у чистој крви, и укрштањем са оберинталском и монтафонском пасмином, које су генетски веома сродне нашим домаћим сојевима, а прикладније су за ову сврху од осталих оплемењених европских пасмина. Ради тога је требало за прво вријеме одабране бикове ових пасмина добављати искључиво из њиховог узгојног подручја, и то, по могућности, грла која су одњегована у планинским предјелима, а код нас их тако размјестити да се оберинталци држе у бољим условима гајења, гдје се млијечној стоци поклања већа пажња. Временом би се и ваљани домаћи потомци ових бикова одабирали у приплодне сврхе.

Унапређивање овчарства препоручује се једино узгојем у чистој крви, на бази оплемењивања неких домаћих сојева оваца, а у првом реду васојевићке руде и језеропивске овце; коњарства, поред оплемењивања домаћих пасмина, укрштањем са хуцулским коњем из источне Галиције и свињарства у топлијим рејонима Црне Горе замјењивањем домаће свиње енглеском црном и бијелом, а у хладнијим предјелима укрштањем са манголицом.

Држање коза се дозвољава у сасвим ограниченом броју и то једино тамо гдје друга врста стоке нема потребних услова гајења.

На крају се предлаже оснивање једне посебне установе за унапређивање земаљског сточарства, која би била смјештена негдје на средини територије Црне Горе.

Школа је имала пчелињак од 20 кошница, а за практичан рад у пчелињаку и потребни прибор. Као најподеснији тип кошнице препоручује се американска кошница мањег облика. За приказивање развитка и рада пчела Школа је имала неколико добро уређених препарата одржаваних у шпириту.

За извођење наставе из области природних наука и геодезије Школа је имала лијепо уређену збирку минерала, биљака, сјемена, инсеката, разних слика у бојама, мапа, геодетских инс-

трумената итд., а, уз то, и једну малу метеоролошку станицу са најнижњим справама за мјерење температуре, водених талога и ваздушног притиска, на којој су редовна дневна осматрања обављали ученици по реду и податке уносили у нарочити билежник.

Живот и понашање ученика били су регулисани посебним прописима који су од њих захтијевали дружевне међусобне односе, високу дисциплину у учењу и раду и уљудан однос према Школи и наставницима а такође и ван Школе, на сваком мјесту.

Прва генерација је имала 17 ученика. Сви су завршили школовања са одличним и врло добрим успјехом. Завршном испиту на крају школовања присуствовао је изасланик краља Николе и владе, сам министар војни војвода Илија Пламенац, као и приликом отварања и почетка рада Школе. Он је био истовремено и предсједник испитне комисије. Испити су обављени у присуству знатног броја грађана и представника власти из Подгорице и њене околине. Сви су ученици по обављеним испитима награђени разним наградама: пољопривредним справама и алатом, геодетским инструментима, књигама и слично. По завшетку испита ученици су отишли својим кућама да живе и раде на својим имањима и да на њима и у околини примјењују знање и искуство које су стекли у овој школи. Неки су касније изучили и неке друге, махом официрске школе, али је већина до краја живота остала вјерна пољопривредној струци. Сви су они били угледни и уважени људи у своме крају и племену, а неки и истакнути јавни радници Црне Горе.

Друга генерација је имала свега 11 ученика. Сви су они били државни питомци, осим једног ученика из Улциња, који је био питамац царског руског посланика на Цетињу К. М. Аргиропула.

Програм рада и систем школовања ученика друге генерације био је у свему као и прве, с том разликом што је опремљеност Школе и школских објеката била боља и пунија, а и искуство које је стечено у раду са ученицима прве генерације коришћено је при обуци и настави ученика друге генерације.

Школа је престала радити крајем септембра 1898. год. па је школовање друге генерације завршено два мјесеца прије одређеног рока.

За вријеме свога постајања ова школа је имала неколико веома значајних посјета неких истакнутих личности ондашњег јавног живота из земље и иностранства. Међу овима треба посебно истаћи посјету коју су Школи учинили учесници прославе Четиристогодишњице Ободске штампарије, а посебно имена таквих великана пољопривредне науке и струке 19. вијека какви су били др К. Фрувирт, проф. Високе пољопривредне школе у Медлингу код Беча, и др Л. Адамец проф. сточарства на Универзитету у Кракову и Бечу. Школу је посјетио и проф. Павле А. Ровиноки.

Постојање ове школе и њен утицај на развитак пољопривреде у Црној Гори био је, као што смо у почетку истакли, од посебнога значаја. Ово се огледа не само у организацији и раду Школе, њеној опремљености, нивоу наставе, дисциплини живота и рада у њој, пропаганди коју је чинила разним средствима на унапређивању пољопривреде у ближој и даљој околини итд. него такође и у манифестацијама које су према њој чињене и пажњи која јој је указивана и од надлежних чиниоца који су је основали и руководили њеним радом и од многих ондашњих значајних друштвених фактора из земље и иностранства.

Као што се види из оквира дјелатности којима се ова школа бавила како из области биљне, тако и сточарске производње, она се није бринула само о васпитавању и стручном образовању својих ученика него је можда са истом толиком пажњом проучавала такође стање и прилике у Црној Гори, а, уз то, пратила развитак савремене пољопривредне науке и праксе у другим напреднијим земљама и резултате њихова рада провјеравала у нашим условима производње, настојећи при томе да се они што више примјењују у нашој земљи. Скоро би се могло рећи да је то био њен главни задатак.

На жалост, она је престала да постоји, као и она у Даниловграду, прије него што се развила до оног степена на каквом нам је била потребна, и прије него што је обавила задатак који јој је био одређен приликом оснивања. Међутим, и поред тога, неки резултати њенога рада могу се и данас, послје оволико времена, видјети у рејону у којему је постојала. „Она је својим савјетом и својим средствима доста допринијела унапређењу наше привреде: одбрана лоза од разних болести, чишћење пшенице од снијети и уродице, употреба бољих земљодјелских справа, завођење кориснијих врста жита, кртоле и разног поврћа, избор добрих воћака, рационално прављење вина — то су трајни резултати њенога рада у народу“.

„Но како су ови резултати били већим дијелом ограничени на простор у којем се круг школског рада кретао, а како је свој Црној Гори требало што више угледних примјера, којима би се брже, лакше и поузданије до цијели дошло, а зато је било и доста изучених младића, школа је 1898. г. затворена, а умјесто ње основани су по нахијама државни расадници и заведени обласни економисти да руководе расадницима и дјелују као учитељи-путници сваки у својој области“ (8).

Основано је било послје затварање Школе неколико воћних и лозних расадника, и то: у Даниловграду, Бару, Лимљанима, Сотонићима, Морачи и Колашину. Ови се расадници нијесу бавили само расадничком производњом него и осталим гранama биљне а дјелимично и сточарске производње. Поред тога, у њима су се одржавали повремене течајеви за сеоске младиће и учите-

ље основних школа, те су у неку руку представљали стварно центре за унапређивање пољопривреде краја у којему су се налазили. Уз то је био ускоро основан и Сточарски завод са пољопривредном станицом и Никшићу, који је имао задатак у првом реду да унапређује сточарство у Црној Гори а затим донекле и биљну производњу, посебно воћарство.

Новоосновани расадници по нахијама и Сточарски завод у Никшићу преузели су на себе низ задатака и обавеза којима се ова школа до тада бавила и свакако су неке од њих развили и приближили више потребама самих произвођача свога краја, али су при томе и неке веома значајне замисли и проблеми које је Школа имала у свом програму рада и тражила њихово рјешење, остали неријешени и до данашњег дана.

*

Значај ових првих пољопривредних школа у Црној Гори истиче се данас посебно ако се на њих гледа са ширег, југословенског аспекта, с обзиром на то што је почетак пољопривредног образовања у нас, како у Србији и Црној Гори, које су биле слободне, тако и у земљама које су тада биле под туђинском влашћу, везан у првом реду за ниже пољопривредне школе, а оне се јављају управо у вријеме када то образовање почиње.

Ниже пољопривредне школе задржале су тако за стварање и развитак овог образовања неумањени значај у читавој другој половини 19. и првој четвртини 20. вијека када се — тек после првог свјетског рата — почињу у нас оснивати и развијати средње пољопривредне школе и пољопривредни факултети, са изузетком Господарско-шумарског училишта у Крижевцима, које је основано раније. Тада велики дио улоге коју су у овом образовању дотле имале ниже пољопривредне школе постепено прелази на средње школе и пољопривредне факултете.

Прије школе у Даниловграду и Подгорици биле су основане у нашој земљи, на народном језику, једино Земљодјелска школа у Топчидеру 1853. год. (9), Кметијска школа у Љубљани 1854. год. (6), Господарско-шумарско училиште у Крижевцима 1860. год. (5), Земљодјелско-шумарска школа у Пожаревцу 1870. год. (9) и Ратарска школа у Краљеву 1882. год. (9). Све су остале пољопривредне школе у нашој земљи (изузев оних у којима настава није била на народном језику) основане после ове двије школе у Црној Гори. Напомињемо да је школама у Пожаревцу и Краљеву био један од оснивача, а неко вријеме и директор др Ђорђе Радић, као и школи у Даниловграду, па је та околност позитивно утицала на то да су ове школе имале сличну организацију и програм рада, а то је допринијело чињеници, да је почетак пољопривредног образовања у Србији и Црној Гори био приближно једнак.

ЛИТЕРАТУРА

1. „Глас Црногорца“ број 36, 38, 42, 43. и 45 од 1874. год., Цетиње;
2. „Глас Црногорца“ број 10, 19, 20, 28. и 49. од 1875. год., Цетиње;
3. Годишњи извјештај о Књажевској Црногорској земљодјелској школи у Подгорици за школску 1893. год., Цетиње 1893;
4. Годишњи извјештај о Књажевској Црногорској земљодјелској школи у Подгорици за школску 1894 — 96. год., Цетиње 1896;
5. Извјештај Хрватског школског музеја — Загреб, 1965. год.;
6. Извјештај Словенског школског музеја — Љубљана, 1965. год.;
7. Пајевић А.: Из Црне Горе и Херцеговине: успомене војевања за-народно ослобођење 1876 године. — Нови Сад, 1891.
8. Пелесет година на престогу Црне Горе од 1860 — 1910. год., Цетиње;
9. Петровић С.: Сто година пољопривредних школа у Србији.
10. Радић Ђ.: Моја педесетогодишњица — Београд, 1911.